

رهنمودها و نگرانی‌های امیرمؤمنان علی علیه السلام در باره قرآن کریم

حجت‌الاسلام والمسلمین عیسی عیسی‌زاده*

اشاره

حدیث عشق و ایمان است قرآن   صفابخش دل و جان است قرآن
گلی از گلشن فیض لهی   نه تنها گل، گلستان است قرآن

شناخت عمیق قرآن برای هر مسلمانی از آنجاکه منبع اصلی و اساسی دین و ایمان و اندیشه اوست، ضرورتی انکارناپذیر است زیرا آنچه به زندگی او حرارت و معنی و روح و حرمت می‌دهد، قرآن است؛ همچنین ریسمان الهی است که تمسک به آن و اهل بیت علیهم السلام سبب نجات امت است. دانستن برخی اصول معتقدات و افکار و اندیشه‌ها برای انسان در جایگاه موجودی باایمان و صاحب عقیده ضروری است؛ همچنین اصول تربیت و اخلاق و نظام‌های اجتماعی و خانوادگی برای انسان لازم است که این موارد را قرآن بیان کرده است و توضیح، تفسیر و تشریح و گاهی تطبیق اصول بر فروع را بر عهده سنت یا اجتهاد گذاشته است.^۱

شناخت دقیق از جایگاه و عظمت کتاب آسمانی قرآن، نقش تعیین‌کننده‌ای در بهره‌جستن و عمل به آموزه‌های آن دارد؛ زیرا آگاهی بیشتر از ارزش هر چیزی، سبب قدرشناسی بیشتر آن می‌شود. بی‌تردید یکی از مهم‌ترین راه‌دستیابی به شناخت از قرآن، رجوع به سخنان امیرمؤمنان علی علیه السلام است؛ کسی که رسول خدا صلی الله علیه و آله در مقام او فرمود: «**عَلِيٌّ مَعَ الْقُرْآنِ وَالْقُرْآنُ مَعَهُ لَا يَفْتَرِقَانِ حَتَّى يَرِدَا عَلَيَّ الْحَوْضَ**»^۲ علی با قرآن و قرآن با علی است، آن دو هرگز از هم جدا نمی‌شوند تا اینکه [در روز قیامت] در کنار حوض کوثر به نزد من آیند». بر این اساس، نویسنده

* عضو هیئت علمی پژوهشکده فرهنگ و معارف قرآن پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.

۱. مرتضی مطهری، مجموعه آثار، ج ۲۴۱، ص ۲۴-۲۵.

۲. علامه حلی، کشف الیقین، ص ۲۳۶.

در این نوشتار کوشیده است بعضی از رهنمودها و نگرانی‌های آن حضرت درباره قرآن را ارائه دهد.

رهنمودهای امیرمؤمنان علی علیه السلام درباره قرآن

رهنمودهای امیرمؤمنان علی علیه السلام را می‌توان در چند قسمت بیان کرد که عبارت‌اند از:

۱. تأثیرگذاری قرآن

«تأثیرگذاری» از اساسی‌ترین ویژگی‌های قرآن است. امیرمؤمنان ۷ درباره تأثیرگذاری قرآن بر دل‌های اهل تقوا فرمودند: «أَمَّا اللَّيْلُ فَصَافُونَ أَفْدَامَهُمْ، تَالِينَ لَأَجْرَاءِ الْقُرْآنِ يُرْتَلُونَهَا تَرْتِيلاً. يُحَرِّثُونَ بِهِ أَنْفُسَهُمْ وَيَسْتَثِيرُونَ بِهِ دَوَاءَ دَائِهِمْ. فَإِذَا مَرُّوا بِآيَةٍ فِيهَا تَشْوِيقٌ رَكَنُوا إِلَيْهَا طَمَعًا، وَتَطَلَّعَتْ نُفُوسُهُمْ إِلَيْهَا شَوْقًا، وَظَنُّوا أَنَّهَا نُصَبَ أَعْيُنِهِمْ وَإِذَا مَرُّوا بِآيَةٍ فِيهَا تَخْوِيفٌ أَصْغَوْا إِلَيْهَا مَسَامِعَ قُلُوبِهِمْ، وَظَنُّوا أَنَّ زَفِيرَ جَهَنَّمَ وَشَهِيْقَهَا فِي أَصْوَلِ آذَانِهِمْ؛^۱ اما شب‌هنگام بر پای خود [به نماز] می‌ایستند و آیات قرآن را شمرده و با تدبر و ترتیل می‌خوانند. به وسیله آن، جان خویش را محزون می‌سازند و داری درد خود را از آن می‌طلبند. هنگامی که به آیه‌ای می‌رسند که در آن تشویق است [تشویق به پاداش‌های بزرگ الهی در برابر ایمان و عمل صالح] با اشتیاق فراوان بر آن تکیه می‌کنند و چشم‌جانشان با علاقه بسیار در آن خیره می‌شود و گویی آن بشارت را در برابر چشم خود می‌بینند. و هرگاه به آیه‌ای می‌رسند که ترس از خدا در آن باشد، گوش دل به آن می‌سپارند و گویا صدای برهم خوردن شعله‌های آتش، در گوششان طنین افکن است».

در تاریخ افراد زیادی تحت تأثیر آیات قرآن قرار گرفته‌اند و بدین ترتیب مسیر زندگی خود را تغییر داده‌اند؛ این مسئله از زمان نزول قرآن بر رسول خدا صلی الله علیه و آله آغاز شد؛ برای مثال مرد عربی خدمت پیامبر صلی الله علیه و آله آمد و عرض کرد: «عَلَّمَنِي مِمَّا عَلَّمَكَ اللَّهُ؛ از آنچه خدا به تو آموخته به من بیاموز». پیامبر او را به یکی از یارانش سپرد تا آیات قرآن را به او تعلیم دهد. او سوره «زلزال» را به وی تعلیم داد؛ وقتی آیه «فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ...»^۲ و هرکس هم‌وزن ذره‌ای کار بد کرده است، آن را می‌بیند» را خواند، آن مرد از جا برخاست و گفت: «همین مرا کافی است». رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «رَجَعَ فَقِيْهَا؛^۳ او فقیه شد و بازگشت».

۱. شریف الرضی، نهج البلاغه، خطبه ۱۹۳.

۲. زلزال: ۷.

۳. اسماعیل حقی بروسوی، تفسیر روح البیان، ج ۱۰، ص ۴۹۵.

۲. قرآن درمان‌کننده دردها

خداوند درباره درمان‌کنندگی قرآن می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَ شِفَاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ وَ هُدًى وَ رَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ»^۱ ای مردم، برای شما از جانب پروردگارتان، اندرزی؛ و برای آنچه در سینه‌هاست، درمانی؛ و برای مؤمنان، رهنمون و رحمت آمده است.» «شفاء» از نظر معنا همانند داروست که برای برطرف کردن بیماری به کار می‌رود. بیماری جهل و نادانی زیان‌بخش‌تر از بیماری جسم است و درمانش نیز دشوارتر و طیب آن نیز کمتر است؛ به همین نسبت شفای از این بیماری هم مهم‌تر خواهد بود. سینه هم که جایگاه دل است، به دلیل شرافت دل، شریف‌ترین جایگاه بدن است.^۲

امام علی عليه السلام درباره شفا دادن قرآن فرمود: «فَاسْتَشْفُوهُ مِنْ أَدْوَانِكُمْ وَ اسْتَعِينُوا بِهِ عَلَى لَأْوَانِكُمْ، فَإِنَّ فِيهِ شِفَاءً مِنْ أَكْبَرِ الدَّاءِ وَ هُوَ الْكُفْرُ وَ النَّفَاقُ وَ الْغِي وَ الضَّلَالُ»^۳ پس شفای دردهای خود را از آن بخواهید و در سختی‌هایتان از آن کمک بجوید؛ زیرا در قرآن، درمان بزرگ‌ترین دردهاست و آن درد کفر و نفاق و انحراف و گمراهی است.»

۳. پندآموز بودن

از دیگر کارکردهای قرآن از دیدگاه امیرمؤمنان علی عليه السلام، پندآموزی آن است و در این باره می‌فرماید: «به‌راستی که نیکوترین داستان و رساترین پند و سودمندترین اندرز، کتاب خداوند بزرگ و شکست‌ناپذیر است.»^۴ خداوند در چند آیه از انسان می‌خواهد از آیات قرآن پند گیرند؛ از جمله خطاب به رسول اکرم صلى الله عليه وآله فرموده است: «فَإِنَّمَا يَسَّرْنَا هَؤُلَاءِ لِعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ»^۵ ما این قرآن را بر زبان تو آسان کردیم تا آنها متذکر شوند و پند گیرند.» با اینکه محتوای قرآن فوق‌العاده عمیق و ابعادش بسیار گسترده است، با این وجود ساده، روان، همه‌کس‌فهم و قابل استفاده برای همه قشرهاست، مثال‌هایش زیبا، تشبیهاتش طبیعی و رسا، داستان‌های واقعی و آموزنده، دلایزش روشن و محکم، بیانش ساده و فشرده و پرمحتوا و با این وجود حال شیرین و

۱. یونس: ۵۷.

۲. فضل بن حسن طبرسی، مجمع البیان، ج ۱۱، ص ۳۱۵.

۳. شریف الرضی، نهج البلاغه، خطبه ۱۷۶.

۴. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۸، ص ۱۷۵، ح ۱۹۴.

۵. دخان: ۴۴.

جذاب تا در اعماق قلوب انسان‌ها نفوذ کند، بی‌خبران را آگاه و دل‌های آماده را متذکر سازد.^۱ در سوره «قمر» نیز در چند آیه به این مسئله اشاره و فرموده است: «وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ؟^۲ ما قرآن را برای تذکر و پندگرفتن سهل و آسان کردیم؛ آیا کسی هست که پند گیرد و متذکر شود».

۴. توجه به قرآن و فراگیری آن

درباره آثار آموختن قرآن از امیرالمؤمنین علی علیه السلام نقل شده است: «قرآن را فراگیرید؛ زیرا فراگرفتن قرآن مایه خرمی دل‌هاست».^۳ رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله در سخنی فرمودند: «ای علی، قرآن را بیاموز و آن را به مردم آموزش بده؛ زیرا به ازای هر حرفی، ده ثواب برای توست و اگر بمیری، شهید مُرده‌ای. ای علی، قرآن را بیاموز و آن را به مردم آموزش بده؛ زیرا اگر [در آن حال] بمیری، فرشتگان به زیارت قبر تو می‌آیند، همچنان‌که مردم به زیارت خانه کهن خدا می‌روند».^۴

عبدالرحمان سلّمی به یکی از فرزندان امام حسین علیه السلام سوره «حمد» را آموخت. وقتی کودک در حضور پدر سوره «حمد» را خواند، حضرت حسین علیه السلام افزون بر پول نقد و پارچه‌ای که از راه حق‌شناسی به معلّم طفل داد، دهان آموزگار را از دُر پُر کرد. کسانی از این همه عطا تعجب کردند و در این باره از حضرت پرسیدند. امام علیه السلام در جواب فرمود: «کجا پاداش مالی من با عطای آموزش این معلّم برابری می‌کند»؛ یعنی خدمت تعلیم سوره حمد، از عطای مالی من ارزنده‌تر است.^۵

امیرالمؤمنین علی علیه السلام درباره حق فرزند بر پدر نیز فرموده است: «از جمله حقوق فرزند بر پدر، این است که قرآن را به او بیاموزد».^۶ امیرالمؤمنین علی علیه السلام نیز در انجام این وظیفه پدری خطاب به امام حسن علیه السلام فرمود: «وَ أَنْ أَبْتَدِئَكَ بِتَعْلِيمِ كِتَابِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ تَأْوِيلِهِ وَ شَرَائِعِ الْإِسْلَامِ وَ أَحْكَامِهِ وَ حَلَالِهِ وَ حَرَامِهِ لَا أَجَاوِزُ ذَلِكَ بِكَ إِلَى غَيْرِهِ...»^۷ پس در آغاز تربیت،

۱. ناصر مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۲۱، ص ۲۱۷.

۲. قمر: ۱۷.

۳. محمد بن حسن حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۶، ص ۱۶۷.

۴. متقی هندی، کنز العمال، ج ۱، ص ۵۳۱.

۵. حسین نوری، مستدرک الوسائل، ج ۴، ص ۲۴۷.

۶. محمد بن حسن حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۶، ص ۱۶۷.

۷. شریف الرضی، نهج البلاغه، نامه ۳۱.

تصمیم گرفتم تا کتاب خدای توانا و بزرگ را همراه با تفسیر آیات به تو بیاموزم و شریعت اسلام و احکام آن از حلال و حرام، به تو تعلیم دهم و به چیز دیگری نپردازم».

غالب بن صعصعه نزد امیرمؤمنان علی علیه السلام آمد و فرزندش نیز همراهش بود. آن حضرت به او فرمود: «تو کیستی؟». غالب گفت: من غالب بن صعصعه مجاشعی هستم. فرمود: «همان صاحب شتران بسیار؟». غالب گفت: آری، فرمود: «از شترهایت، چه خبر؟». گفت: [شماری از] آنها را حوادث روزگار، از بین برد و [شماری را] حقوق [و بدهکاری‌ها] پراکنده کرد. فرمود: «این، بهترین راه آنهاست [که در راه خدا رفتند]». سپس فرمود: «ای ابواخطل، این جوان همراه تو کیست؟». گفت: پسر من که شاعر است. فرمود: «قرآن را به او تعلیم ده؛ زیرا قرآن برای او بهتر از شعر است». این سخن در دل فرزندش بود تا آنکه خودش را به زنجیر بست و سوگند یاد کرد که تا یک سال زنجیر از خود نگشاید تا قرآن را از حفظ کند و این بیت او به همین مطلب اشاره دارد:

پایم در زنجیر مجاشع نرفت مگر به اندازه نیازی که داشتم^۱

۵. تلاوت قرآن

از دیگر رهنمودهای امیرمؤمنان درباره قرآن، توصیه به تلاوت قرآن است که فرمود: «هرکس قرآن را قرائت کند، گویا نبوت در جان او قرار گرفته است؛ با این تفاوت که به او وحی نمی‌شود».^۲

درباره مقدار تلاوت قرآن سقف خاصی تعیین نشده است و خدای متعال فرمود: «فَأَقْرَأْ مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ»^۳ آنچه برای شما امکان دارد قرآن بخوانید». هر شخص باید احوال و شرایط خود را بسنجد و از مقدار کم شروع کند و اگر توانست اضافه کند؛ چون به حسب آنچه در روایات آمده است، کمی که انسان بر آن مداومت کند، بهتر از زیادی است که انسان از آن خسته شود.

امیرمؤمنان علی علیه السلام در این باره می‌فرماید: «قَلِيلٌ تَدْوُمٌ عَلَيْهِ، أَوْ جَمٌّ مِنْ كَثِيرٍ مَمْلُوءٍ مِنْهُ»؛ کار کم همیشگی، امیدآورتر از زیادی خستگی‌آور است».

خداوند متعال در قرآن مقدار خواندن قرآن را به امکان مقید می‌کند و می‌فرماید: «آنچه برای

۱. متقی هندی، کنز العمال، ج ۲، ص ۲۸۸.

۲. محمد بن حسن حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۶، ص ۱۹۱.

۳. مزمل: ۲۰.

۴. شریف الرضی، نهج البلاغه، حکمت ۲۷۸.

شما امکان دارد، قرآن بخوانید».^۱ از وصایای رسول خدا ﷺ به امیر مؤمنان علی علیه السلام و مسلمانان، تلاوت مستمر قرآن است.^۲ همچنین فرموده‌اند: «بر شما باد آموختن قرآن و تلاوت زیاد آن».^۳ در بعضی از روایات درباره استمرار تلاوت بعضی از آیات و سوره‌های قرآن در هر شب و روز توصیه شده است؛ برای نمونه درباره سوره «نور» آمده است که امام صادق علیه السلام در فضیلت تلاوت سوره نور فرمود: «اموال و دامان عفت خود را با تلاوت سوره "نور" محفوظ دارید، و نیز به وسیله آن همسران خود را [از سقوط در دامان فساد] حفظ کنید. هرکس هر شب یا هر روز این سوره را بخواند، هیچ‌یک از خانواده او گرفتار بی‌عفتی نخواهد شد».^۴

درباره زمان تلاوت قرآن از آیات قرآن کریم و احادیث استفاده می‌شود که قرائت قرآن و ذکر خدا در همه اوقات خوب است؛ ولی برخی زمان‌ها و مکان‌ها فضیلت بیشتری دارند؛ مانند بعد از نماز صبح، هنگام غروب، شب قبل از خواب، نیمه‌های شب و سحرگاهان به‌ویژه در ماه مبارک رمضان، در محل نماز، مساجد، حرم اولیا، ائمه هدی: و انبیاء: مسجدالنبی صلی الله علیه و آله و سلم و مسجدالحرام.

امام رضا علیه السلام درباره قرائت قرآن در صبحگاهان می‌فرمایند: «شایسته است که انسان هر روز بعد از تعقیبات نماز صبح [دست‌کم] پنجاه آیه از قرآن را قرائت نماید».^۵ زمان مناسب دیگر، دل شب است. امروزه سبک زندگی‌ها طوری شده است که همت بسیاری می‌خواهد در دل شب برخیزند؛ ولی قرآن کسانی را ستایش می‌کند که در سحرگاهان تلاوت می‌کنند: «يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ أَنْاءَ اللَّيْلِ».^۶ خداوند به پیامبر می‌فرماید: «قُمِ اللَّيْلَ وَ رَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلاً»^۷ شب برخیز و قرآن را شمرده تلاوت کن».

از زمان‌های مورد تأکید و تشویق ائمه: بر تلاوت در آن، ماه مبارک رمضان است. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در تشویق مردم به تلاوت در این ماه عزیز فرمودند: «از خداوند بخواهید تا شما را این

۱. فَأَقْرَأُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ (مزمّل: ۲۰).

۲. قاضی نعمان بن محمد مغربی، دعایم الاسلام، ج ۲، ص ۳۴۷.

۳. محمد بن حسن حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۴، ص ۸۳۹.

۴. حسن بن فضل طبرسی، تفسیر مجمع البیان، ج ۷، ص ۱۲۲.

۵. محمد بن حسن طوسی، تهذیب، ج ۲، ص ۱۳۸.

۶. آل عمران: ۱۱۳.

۷. مزمّل: ۴.

ماه موفق به تلاوت قرآن نماید»^۱ و همچنین فرمود: «کسی که در ماه مبارک رمضان یک آیه قرآن بخواند، پاداش او همانند کسی است که قرآن را در ماه‌های دیگر ختم کرده است»^۲. درباره کیفیت تلاوت قرآن هر چند زیاد قرآن خواندن و ختم قرآن، یک فضیلت است و پیشوایان دین چنین می‌کرده‌اند، اما از آداب باطنی آن است که به کیفیت بیش از کمیت توجه شود. «چگونه خواندن»، مهم‌تر از «چقدر خواندن» است. امامان معصوم با وجود آنکه کثرت تلاوت داشتند، تدبیر در آیات هم داشتند و قرآن با دل و جانشان هم‌نوا و عجین می‌شد.

نگرانی‌های امیرمؤمنان علی علیه السلام

با توجه به اینکه قرآن در دیدگاه امیرمؤمنان علی علیه السلام، سیراب‌کننده تشنگی دانشمندان و بهاری بر دل‌های فقیهان و راه‌هایی واضح برای طرق صالحان و دوایی برای دردها و نوری برای ظلمت‌هاست،^۳ آن حضرت درباره نگرانی‌هایی را مطرح می‌کنند؛ مانند نگرانی از مهجور ماندن قرآن میان مسلمانان و نیز نگرانی از عمل نکردن به قرآن که در اینجا تنها به همین نگرانی می‌پردازیم.

عمل نکردن به قرآن

از نگرانی‌های امیرمؤمنان علی علیه السلام درباره قرآن، عمل نکردن به آموزه‌های نجات‌بخش آن است. حضرت این نگرانی را در آخرین لحظات عمرش این‌گونه ابراز کرد: «اللَّهُ اللَّهُ فِي الْقُرْآنِ فَلَا يَسْبِقَنَّكُمْ إِلَيَّ الْعَمَلِ بِهِ غَيْرُكُمْ»^۴ خدا را خدا را در مورد قرآن [در نظر بگیرید]، مبادا دیگران در عمل به آن بر شما سبقت بگیرند».

آری، امیرمؤمنان علی علیه السلام به دلیل همین نگرانی‌هایش درباره عمل به قرآن در توصیه‌ای به فرزندش محمد حنفیه فرمود: «پسرم، بر تو باد به قرائت قرآن و عمل به محتوای آن و التزام به واجبات شرایع و حلال و حرام و امر و نهی آن...؛ زیرا قرآن پیمان‌نامه خداوند متعال با بندگان اوست و بر هر مسلمان بایسته است که هر روز در پیمان‌نامه خدا بنگرد و بخواند...»^۵. همچنین

۱. شیخ صدوق، امالی، ص ۱۹۳.

۲. همان.

۳. شریف الرضی، نهج البلاغه، خطبه ۱۷۶.

۴. محمد بن حسن طوسی، تهذیب الاحکام، ج ۹، ص ۱۷۷.

۵. شیخ صدوق، من لایحضره الفقیه، ج ۲، ص ۶۲۸.

درباره آثار عمل به قرآن خطاب به طلحة بن عبیدالله فرمود: «اگر به آنچه در قرآن است، عمل کنید، از دوزخ نجات خواهید یافت و به بهشت خواهید رفت».^۱ به حارث همدانی درباره عمل به قرآن نیز فرمود: «تَمَسَّكَ بِحَبْلِ الْقُرْآنِ وَاسْتَنْصَحَهُ، وَأَحْلَلَ حَلَالَهُ، وَحَرَّمَ حَرَامَهُ»^۲ به ریسمان قرآن چنگ بزن و از آن پند بگیر، حلالش را حلال شمر و حرامش را حرام».

نگرانی امیر مؤمنان علی علیه السلام در عصر ما مصادیقی فراوانی دارد؛ چراکه می‌توان مشاهده کرد مسلمانان با مهجور نمودن قرآن و عمل نکردن به آن چگونه به ستمکاران و مستکبران تمایل پیدا کردند و با هم‌کیشان خود فاصله گرفتند و با اینکه می‌بینند عده‌ای از برادران مسلمان چگونه زیر چکمه‌های ظلم در رنج و مشقت هستند، به یاری آنها نمی‌شتابند. آنها باید بدانند قرآن در فردای قیامت از آنها شکایت خواهد کرد؛ همان‌گونه که شاعر شکایت قرآن را به شعر درآورده است و این‌گونه می‌سراید:

در قیامت از شما قرآن شکایت می‌کند	حق مجازات شما را در قیامت می‌کند
آخر این قرآن همه وحی خدای اکبر است	آخر این آیات روشن معجز پیغمبر است
این کلام الله امانت از رسول اطهر است	هیچ کافر با امانت این خیانت می‌کند
روز محشر در میان انبیاء و اولیا می‌کند	قرآن شکایت در بساط کبریا
من چه کردم با شما این قسم خوارم کرده‌اید	پیش هر لامذهبی بی‌اعتبارم کرده‌اید
در میان کوچه پر گرد و غبارم کرده‌اید	هیچ کس با دین و آیین این شناعت می‌کند
... ای جماعت جامع احکام ربانی منم	در جهان بالاترین برهان ربانی منم
دفتر توحید و دستور مسلمانی منم	خلق را جز من به سوی حق که دعوت می‌کند ^۳

کتاب‌نامه

قرآن کریم

۱. ابن بابویه، محمد بن علی، الامالی، قم: مؤسسه البعثه، ۱۴۱۷ ق.
۲. _____، الخصال، تحقیق: علی‌اکبر الغفاری، قم: منشورات جماعة

۱. فضل بن حسن طبرسی، احتجاج، ج ۱، ص ۱۵۴.

۲. عبدالواحد تمیمی، غرر الحکم و درر الکلم، ج ۱، ص ۳۲۳.

۳. شعر از اشرف‌الدین حسینی.

- المدرسين في الحوزة العلمية، ۱۴۰۳ ق.
۳. _____، من لا يحضره الفقيه، قم: جامعه مدرسين، ۱۴۱۳ ق.
۴. طبرسی، فضل بن حسن، الاحتجاج، قم: بقیة الله، ۱۴۰۳ ق.
۵. _____، مجمع البيان في تفسير القرآن، ج ۳، تهران: ناصر خسرو، ۱۳۷۲ ش.
۶. تمیمی آمدی، عبدالواحد، تصنيف غرر الحكم و درر الكلم، ج ۱، قم: دفتر تبلیغات، ۱۳۶۶ ش.
۷. حر عاملی، محمد بن حسن، مستدرک وسائل الشیعة، قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام، ۱۴۰۹ ق.
۸. حقی بروسوی، اسماعیل، تفسير روح البيان، ج ۱، بیروت: دار الفكر، [بی تا].
۹. حلّی، حسن بن یوسف، كشف اليقين، تهران: وزارة الثقافة و الإرشاد الإسلامي، ۱۴۱۱ ق.
۱۰. دیلمی، حسن، إرشاد القلوب إلى الصواب، تهران: اسوه، ۱۳۷۵ ش.
۱۱. شریف رضی، محمد بن حسین، نهج البلاغة، ج ۵، تهران: مؤسسه چاپ و نشر تألیفات فیض الاسلام، ۱۳۷۹ ش.
۱۲. طوسی، محمد بن حسن، تهذیب، تهران: دار الکتب الإسلامیه، ۱۳۶۵ ش.
۱۳. قمی، شیخ عباس، سفینه البحار و مدینه الحكم و الآثار، تهران: اسوه، [بی تا].
۱۴. قندوزی، سلیمان بن ابراهیم، ینایع المودّه، قم: دار الأسوة للطباعة و النشر، ۱۴۲۲ ق.
۱۵. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تحقیق: غفاری، ج ۳، تهران: دار الکتب الإسلامیه، ۱۳۸۸ ق.
۱۶. متقی هندی، علاءالدین علی بن حسام‌الدین، کنز العمال، تصحیح: صفوه السقا، بیروت: مکتبه التراث، ۱۳۹۷ ق.
۱۷. مجلسی، محمدباقر، بحار الأنوار، بیروت: دار إحياء التراث العربی، ۱۴۰۳ ق.
۱۸. محمدی ری‌شهری، محمد، شناخت‌نامه قرآن بر پایه قرآن، تهران: دار الحدیث، ۱۳۹۱ ش.
۱۹. مطهری، مرتضی، مجموعه آثار، تهران: صدرا، ۱۳۹۵ ش.
۲۰. مغربی، قاضی نعمان بن محمد، دعایم الاسلام، مصر: دار المعارف، ۱۳۸۹ ش.
۲۱. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، قم: مدرسه امام علی علیه السلام، ۱۳۸۶ ش.
۲۲. نوری، حسین، مستدرک الوسائل، قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام، ۱۴۰۷ ق.